

УДК 347.65(477)

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993.0909.2026.33.2.225>

Олександр Євгенович Кухарев

Кафедра цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут № 5

Харківського національного університету внутрішніх справ

Харків, Україна

<http://orcid.org/0000-0003-2086-9179>

СУТНІСТЬ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню категорії «право на спадкування». У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: системно-структурний; аналізу; узагальнення; формально-логічний (догматичний); моделювання; логіко-аналітичний; узагальнення судової практики. Метою статті є з'ясування сутності права на спадкування на підставі аналізу положень чинного цивільного законодавства, сучасної правової доктрини та матеріалів судової практики. Сформульовано висновок, що досліджуване право є висхідним, базовим для всіх інших прав у сфері спадкування. Наводяться аргументи на користь того, що право на спадкування нетотожне праву на спадщину. За своєю сутністю право на спадкування належить до суб'єктивних цивільних прав, виникає в особи в межах спадкових правовідносин, а його здійснення забезпечує універсальне спадкове правонаступництво. Набуття особою права на спадкування зумовлено не лише фактом відкриття спадщини, а й видом спадкування, що зумовлено дією принципу свободи заповіту. Саме з урахуванням такого методологічного підходу сформульовано зміст статті 1223 Цивільного кодексу України, в якому міститься базове правило про те, що право на спадкування мають спадкоємці за заповітом. Виокремлено визначальні ознаки права на спадкування, детерміновані специфікою сфери спадкового права: 1) таке право виникає лише у спадкоємця та нерозривно пов'язане з його особою; 2) набувається спадкоємцем без необхідності вчинення ним будь-яких юридичних чи фактичних дій; 3) темпоральний характер; 4) майновий характер; 5) абсолютний характер; 6) за своїм змістом таке право є складним. У статті наголошено, що зміст права нетотожний його здійсненню. Так, зміст права складають закладені в ньому потенційні правові можливості особи, а здійснення права передбачає фактичну реалізацію таких можливостей. Обґрунтовано, що зміст право на спадкування складають правомочності спадкоємців прийняти спадщину, не прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. Дії спадкоємців, спрямовані на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття, є формами здійснення права на спадкування. У зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками, заперечується віднесення неприйняття спадщини до способів відмови спадкоємця від прийняття спадщини.*

Ключові слова: *право на спадкування; спадкове правонаступництво; спадкове правовідношення; сфера спадкового права; спадкодавець; спадкоємець; спадщина.*

Oleksandr Ye. Kukhariev

Department of Civil Law and Procedure
Educational and Research Institute No. 5 of Kharkiv
National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0003-2086-9179>

ESSENCE OF THE RIGHT TO INHERITANCE

Abstract. *The article is focused on studying the category of «the right to inheritance». The author of the paper has used a complex of general scientific and special methods, namely: systematic and structural; analysis; generalization; formal and logical (dogmatic); modeling; logical and analytical, as well as case-law generalization. The purpose of the article is to clarify the essence of the right to inheritance based on the analysis of the current civil legislation's provisions, modern legal doctrine and case-law materials. The author has formulated the conclusion that the studied right is ascendant, basic for all other rights in the field of inheritance. The author has stated arguments in favor of the fact that the right to inherit is not identical to the right to the inheritance. The right to the inheritance, by its essence, belongs to subjective civil rights, arises in a person within inheritance legal relations, and its implementation ensures universal hereditary succession. The person's acquisition of the right to inherit is determined both by the fact of opening of inheritance and by the type of inheritance, which is determined by the freedom of last will and testament principle. Considering this methodological approach the content of the Art. 1223 of the Civil Code of Ukraine has been formulated, which contains the basic rule that lawful heirs under the last will and testament have the right to inherit. The author has singled out defining features of the right to inherit determined by the specifics of the sphere of inheritance law: 1) such a right arises only in a lawful heir and is inextricably related to his / her personality; 2) is acquired by a lawful heir without the need to perform any legal or factual actions; 3) is of a temporal nature; 4) is of a property nature; 5) is of an absolute nature; 6) this right is complex in its content. The author of the article has emphasized that the content of the right is not identical to its implementation. Thus, the content of the right consists of the potential legal possibilities of a person inherent there, and the implementation of the right involves the actual realization of such possibilities. It has been substantiated that the content of the right to inherit consists of entitlements of lawful heirs to accept the inheritance, not to accept the inheritance or to refuse to accept it. Lawful heirs' actions aimed at accepting the inheritance or refusing to accept it are forms of exercising the right to inherit. Due to significant differences both in volitional orientation and legal consequences, the author has denied the attribution of not accepting the inheritance to the methods of a lawful heir's refusal from accepting the inheritance. It has been proved that a person's right to post-mortuary disposition of own property does not belong to the content of the right to inheritance.*

Key words: *the right to inherit, hereditary succession, hereditary legal relations, sphere of inheritance law, ancestor, lawful heir, inheritance.*

ВСТУП

За загальним правилом ст. 1223 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності запо-

віту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261–1265 ЦК. Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

Аналогічна за змістом норма розміщена у ст. 1715 проєкту ЦК (Кодексу права приватного), оприлюдненого на офіційному вебпорталі Верховної Ради України [1], за винятком застереження про те, що право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

З виокремленням на рівні закону права на спадкування як самостійної правової категорії, а також зважаючи на його визначальне значення для забезпечення динаміки спадкових правовідносин, виникає об'єктивна необхідність у виявленні сутності цього права та властивих йому елементів: суб'єктів, змісту, способів здійснення. Слід указати, що право на спадкування характеризується цілою низкою ключових особливостей, що потребують детального наукового осмислення. Крім того, нез'ясованим повною мірою залишається питання співвідношення таких понять, як «право на спадкування» та «право на спадщину», що викликає складнощі як у цивілістиці, так і в правозастосовній діяльності.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окремі аспекти виявлення змісту та природи права на спадкування були предметом наукових досліджень сучасних українських науковців. Хоча окреслена проблематика не набула такого поширення, як інші сегменти сфери спадкового права: об'єкти спадкового правонаступництва, спеціальні заповідальні розпорядження, управління спадщиною, виконання спадкоємцями обов'язку задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, відумерла спадщина тощо.

Щодо останніх досліджень, в яких прямо чи опосередковано розглядалося право на спадкування, доцільно назвати такі. Передусім це монографія М. О. Михайлів «Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві» (2022), в якій надано загальну характеристику права на спадкування та зроблено узагальнювальний висновок, що таке право є одним із видів суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин та елементом цивільної правоздатності [2, с. 338–341].

О. П. Печений у статті, присвяченій особливостям спадкових правовідносин, обґрунтував позицію про те, що спадкове право в суб'єктивному розумінні є змістом спадкових правовідносин [3, с. 101].

У своєму спільному дослідженні Є. О. Харитонов і О. І. Харитонova виокремлюють три значення терміна «право на спадкування»: 1) елемент цивільної правоздатності, і в такому сенсі воно належить усім суб'єктам цивільного права; 2) можливість отримати спадщину за заповітом як елемент цивільної дієздатності («пасивна тесоментоздатність»); 3) цивільне організаційне право, що виникає за наявності певних юридичних фактів, і є елементом цивільних організаційних правовідносин спадкування [4, с. 576].

Інше розуміння аналізованої категорії наведено в коментарі до ЦК, опублікованому в 2025 році, де стверджується, що право на спадкування не слід ототожнювати зі здатністю бути спадкоємцем. Остання є елементом цивільної правоздатності особи, теоретичною можливістю, яка може ніколи не реалізуватися. Навпаки, право на спадкування – це реально існуюче суб'єктивне право особи, виникнення якого зумовлюється кількома юридичними фактами (автор коментаря до ст. 1223 ЦК – Є. О. Рябокони) [5, с. 1200].

Отже, можна констатувати відсутність у цивілістиці єдиного розуміння сутності категорії «право на спадкування», що, з урахуванням його теоретичної та практичної важливості, є імпульсом для проведення представленого дослідження. Наведений огляд літератури свідчить, що право на спадкування розглядається як: елемент правоздатності; елемент дієздатності; елемент змісту спадкових правовідносин тощо. Таке розмаїття поглядів вимагає ретельного наукового аналізу окресленого поняття, що відповідає й потребам правозастосовної діяльності. Йдеться, зокрема, про розмежування понять «право на спадкування», «право на спадщину», «спадкове право». Крім того, важливе практичне значення має співвідношення права на спадкування із прийняттям спадщини та відмовою від її прийняття.

Тож метою цієї статті є з'ясування сутності права на спадкування на підставі аналізу положень чинного цивільного законодавства, сучасної правової доктрини та матеріалів судової практики.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження будь-якого правового явища базується на певній методології правового пізнання. Відповідно до поставленої мети цієї статті було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, що забезпечило комплексний підхід до вивчення сутності права на спадкування та виявлення визначальних особливостей цього права.

Методологічною основою дослідження є *діалектичний* метод пізнання, який використовувався як наскрізний на всіх етапах пізнавального процесу. Застосування цього методу дало змогу розглянути предмет вивчення – право на спадкування – з урахуванням його багатогранності та з'ясувати сутність понять, що використовуються під час вивчення конкретного правового явища. Це дозволило всі правові явища й поняття, досліджені у статті, вивчати в єдності та суперечності їх протилежностей.

За допомогою *системно-структурного* методу аналізувалася проблематика співвідношення таких елементів змісту права на спадкування, як правомочності прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від її прийняття. Це дало змогу розкрити цілісність досліджуваного явища, виявити його внутрішні елементи та зв'язки, а також виокремити зміст права та його здійснення.

Метод *аналізу* використано при вивченні наукових напрацювань, що прямо чи опосередковано стосуються виявлення сутності й особливостей права на спад-

кування. Застосування методу *аналізу* дозволило виявити нез'ясовані сегменти досліджуваного явища та сформулювати висновки, що містять наукову новизну та мають значення для подальшого розвитку цивілістичної науки.

За допомогою методу *узагальнення* зафіксовано визначальні ознаки права на спадкування як основного, базового права у сфері спадкування.

Формально-логічний (догматичний) метод як один зі спеціально-наукових методів, застосовувався під час аналізу змісту норм спадкового законодавства шляхом їх вивчення й інтерпретації, а також матеріалів судової практики.

За допомогою методу *моделювання* визначено наслідки віднесення до змісту права на спадкування правомочності особи розпорядитися своїм майном на випадок смерті. Цей методологічний підхід надав можливість сформулювати загальний висновок, що право на спадкування належить лише спадкоємцям.

Застосування *логіко-аналітичного методу* дозволило сформулювати авторські висновки щодо визначальних ознак категорії «права на спадкування», окреслити співвідношення права на спадкування та права на спадщину.

Метод *узагальнення судової практики* використаний для аналізу позицій Верховного Суду, пов'язаних із застосуванням принципу свободи заповіту.

Застосування зазначених методів забезпечило наукову обґрунтованість висновків цього дослідження.

Теоретичною основою цієї статті стала низка наукових праць фахівців, які присвятили свої розробки дослідженню сутності права на спадкування, його змісту та здійсненню.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Усталеним в юридичній літературі є дуалістичне розуміння поняття «спадкове право». Зокрема, в об'єктивному значенні спадкове право розглядають як сукупність правових норм, що регулюють порядок переходу прав та обов'язків особи (спадкодавця) до його правонаступників (спадкоємців) у зв'язку зі смертю. Натомість у суб'єктивному розумінні спадкове право ототожнюють із правом на спадкування.

Причому право на спадкування є одним із видів спадкових прав, що є збірною категорією, яка охоплює різноманітні права, належні особі у зв'язку з її участю у спадкових або супутніх правовідносинах. Якщо таке право можуть бути лише спадкоємці, то носіями спадкових прав можуть бути й інші особи: відказоодержувачі, виконавці заповіту тощо. У цьому аспекті слід указати на визначальне значення досліджуваного права для функціонування механізму спадкування. Це зумовлено тим, ще без набуття та здійснення права на спадкування об'єктивно неможлива як реалізація інших спадкових прав, так і в цілому універсальне спадкове правонаступництво. Наведене дає підстави стверджувати, що право на спадкування є висхідним, базовим для всіх інших прав у відповідній сфері. Невипадково окремі науковці обґрунтовують позицію про віднесення права спадкування до природних прав [6, с. 12].

Право на спадкування виникає в особи в межах спадкових правовідносин, а його здійснення забезпечує посмертний перехід прав та обов'язків спадкодавця до спадкоємців. Важливо врахувати нетотожність таких понять, як «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво». правонаступництво, як одномоментний перехід, є динамікою, рухом спадкового правовідношення або проявом останнього. Спадкові правовідносини, що виникли внаслідок смерті фізичної особи, можуть на тому й завершитися, якщо ніхто зі спадкоємців не прийме спадщину. У такому разі немає місця і для спадкового правонаступництва через незавершеність спадкових правовідносин і відсутність руху прав та обов'язків. Тому спадкові правовідносини автоматично не породжують спадкового правонаступництва, ці категорії співвідносяться між собою відповідно як причина та наслідок. Водночас спадкові правовідносини можуть виникнути лише за умови можливості правонаступництва. Можливість правонаступництва – необхідна умова й одночасно мета спадкового правовідношення.

У цивілістиці сформувалося дві основні теорії, що пояснюють природу права на спадкування – теорія суб'єктивного права та теорія секундарного права.

Згідно з першою теорією досліджуване право належить до суб'єктивних прав як виду можливої поведінки уповноваженої особи (спадкоємця), забезпеченого обов'язками інших осіб [2, с. 338–341; 7, с. 217–219; 8, с. 18].

Прихильники другої теорії стверджують, що право на спадкування є секундарним правом. У науковій літературі секундарне право характеризують зазвичай як правомочність, якій не протистоїть обов'язок іншої особи вчиняти або утримуватися від певних дій. Через це часто місце секундарного права, яке кваліфікують як «недозріле право», визначають між правоздатністю та суб'єктивним правом.

Так, на думку О. О. Кота, секундарне право на спадкування складається з правомочності на прийняття спадщини та правомочності на відмову від її прийняття [9, с. 22, 23]. У свою чергу І. Я. Федорич у змісті права на спадкування виокремлює три основні (первинні) правомочності (прийняти спадщину; не приймати спадщину; відмовитися від прийняття спадщини), які, за твердженням авторки, належать до категорії секундарних прав [10, с. 59, 60].

Більш переконливою та такою, що враховує специфіку спадкових правовідносин, видається точка зору стосовно віднесення права на спадкування до категорії суб'єктивних цивільних прав. Окреслене право має абсолютний характер, адже його здійснення зумовлене волею уповноваженої особи та не залежить від поведінки інших осіб. Право на спадкування належить спадкоємцю, який закликається до спадкування, реалізується у спадковому правовідношенні його власними діями за пасивної поведінки зобов'язаних суб'єктів. Наявність обов'язку в цьому випадку пояснюється можливістю порушення права на спадкування іншими спадкоємцями, кредитором спадкодавця тощо. Йдеться передусім про заперечення виникнення цього права. Так, в окремих випадках близькі родичі та члени сім'ї спадкодавця, за заявами яких заводиться спадкова справа, приховують від нотаріуса відомості про наявність інших спадкоємців, які вважаються такими,

що прийняли спадщину на підставі ч. 4 ст. 1268 ЦК. У такий спосіб заперечується набуття права на спадкування малолітніми, неповнолітніми, недієздатними, а також обмеженими в цивільній дієздатності спадкоємцями, внаслідок чого їх частка безпідставно не враховується при оформленні прав на спадкове майно. Поширеними на практиці є випадки заперечення з боку інших спадкоємців, а також територіальної громади стосовно виникнення в особи права на спадкування внаслідок проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК). Нарешті, часто спадкоємці або інші особи утримують у себе правовстановлювальні документи на спадкове майно, тим самим перешкоджаючи носієві права на спадкування в його здійсненні. У такому разі особа об'єктивно позбавлена можливості отримати в нотаріуса свідоцтво про право на спадщину.

Викладене вище свідчить про наявність обов'язку, покладеного на необмежене коло осіб, не порушувати право на спадкування. І ця обставина спростовує віднесення такого права до категорії секундарних. Право на спадкування як суб'єктивне право надає конкретному спадкоємцю можливість виразити свою волю стосовно спадщини, здійснюється в приватних інтересах такої особи та може стати предметом захисту у випадку його порушення. Відповідній поведінці спадкоємця кореспондується обов'язок, покладений на необмежене коло суб'єктів, утриматись від порушення чужого суб'єктивного права.

Щодо змісту права на спадкування, то в юридичній літературі є різні підходи до розв'язання цього питання, що залежать від того, якій теорії права на спадкування – односуб'єктній чи двосуб'єктній – надається перевага. Ті автори, які суб'єктами досліджуваного права вважають лише спадкоємців, до змісту права на спадкування включають правомочності прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття.

Прихильники двосуб'єктної теорії права на спадкування стверджують, що зміст цього права охоплюється й правомочністю особи розпорядитися належним їй майном на випадок смерті [11, с. 12]. Такий підхід, пов'язаний із ототожненням спадкового права в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, видається спірним, адже право на складення заповіту, яке зводиться до можливості особи розпорядитися своїм майном на випадок смерті, за своїм змістом суттєво відрізняється від права на спадкування. Слід підкреслити, що право особи заповісти своє майно охоплюється змістом права власності, що узгоджується з положеннями чинного законодавства. Так, у ч. 1 ст. 317 ЦК наголошено, що власникові належить право володіння, користування та розпорядження своїм майном (зміст права власності). Право розпорядження – право власника визначити юридичну долю свого майна. Оскільки право розпорядитися своїм майном, у тому числі й на випадок смерті, здійснюється власником за життя, то воно завжди передує праву на спадкування, яке не може виникнути до часу відкриття спадщини.

З цього приводу в правовій доктрині справедливо стверджується, що до моменту відкриття спадщини заповіт «дрімастиме», не породжуючи жодних правових

наслідків [12, с. 10]. Аналогічний підхід застосовується й у судовій практиці. Зокрема, Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що заповіт спрямований лише на виникнення у спадкоємця прав та обов'язків, але до моменту смерті не створює їх у нього. Розпорядження, яке міститься в заповіті, набирає чинності тільки в разі смерті заповідача [13; 14].

Таким чином, право на складення заповіту та право на спадкування відрізняються не лише змістом, а й строком, упродовж якого вони існують. Так, право на спадкування виникає тоді, коли право на складення заповіту припиняється й об'єктивно не може бути реалізованим.

Не викликає сумніву, що правом на спадкування наділені лише спадкоємці, про що свідчить спеціальне застереження ст. 1223 ЦК про його виникнення у день відкриття спадщини. Такий законодавчий підхід виключає віднесення до змісту цього права можливості скласти заповіт в силу смерті особи (заповідача), а через це й втрати нею самої можливості бути носієм будь-яких прав та обов'язків. Спадкове правонаступництво або спадкування – це заміна суб'єктів, викликана смертю спадкодавця, яка не відбувається за життя останнього. Термінологічно такий підхід узгоджується також зі ст. 1224 ЦК, яка регулює усунення від права на спадкування. У цій статті йдеться про позбавлення права на спадкування саме спадкоємців як його носіїв. Крім того, якщо допустити, що правом на спадкування наділені як спадкоємець, так і заповідач, то виходить, що одне й те саме право надається суб'єктам, які мають різні як цілі й інтереси, так і правові можливості. Хоча різні правові можливості, якими наділені спадкодавець і заповідач, тягнуть виникнення у них різних суб'єктивних прав.

Слід урахувати, що право на спадкування може бути здійснене лише в межах спадкових правовідносин, що виникають із часу відкриття спадщини та тривають до моменту оформлення спадкоємцями прав на спадщину. При цьому за своєю природою відносини, що виникають у зв'язку зі складенням та посвідченням заповіту, хоча й регулюються нормами книги 6 ЦК, не є спадковими, а, скоріше, тяжіють до організаційних правовідносин.

Тому більш обґрунтованою видається точка зору про віднесення до змісту права на спадкування правомочностей прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. Це свідчить про те, що за своїм змістом право на спадкування є складним, оскільки складається з двох елементів, протилежних за своєю спрямованістю.

Окремо варто зробити застереження з приводу поняття «неприйняття спадщини», що поряд із прийняттям спадщини та відмовою від її прийняття окремими дослідниками включається до змісту права на спадкування. Згідно з ч. 1 ст. 1272 ЦК якщо спадкоємець протягом встановленого законом строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. Тобто неприйняття спадщини – це невчинення спадкоємцем дій, які кваліфікуються законом як прийняття спадщини. Правові наслідки неприйняття спадщини аналогічні тим, що настають при безadresній відмові від прийняття спадщини, тобто відбувається прирощення спадкових часток, визначене у частинах 1, 2 ст. 1275 ЦК.

Актуальним як із теоретичної, так і з практичної точки зору видається питання співвідношення понять «неприйняття спадщини» та «відмова від прийняття спадщини». Остання характеризується тим, що особа усвідомлено відмовляється від свого суб'єктивного права, не бажаючи набувати статусу правонаступника. Натомість особа, не здійснюючи своє право на прийняття спадщини, може навіть не знати про смерть спадкодавця. У такому разі спадкоємець не відмовляється від свого суб'єктивного права, а не здійснює його. Тобто має місце стан правової невизначеності, а не втрата суб'єктивного права, на чому наголошується в спеціальній літературі [15, с. 219, 220], адже спадкоємець, який не прийняв спадщину, може заявити про свої права і після спливу встановленого законом строку. При цьому за загальним правилом ч. 2 ст. 12 ЦК нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення. У свою чергу, подаючи заяву про відмову від прийняття спадщини, спадкоємець, знаючи про відкриття спадщини, відкрито та явно не бажає її приймати. Відмова від прийняття спадщини потребує високого ступеня достовірності, зважаючи на відмову особи від свого суб'єктивного права.

Крім того, наслідком неприйняття спадщини в установленій законом строк є можливість визначення такому спадкоємцеві додаткового строку, достатнього для подання заяви про прийняття спадщини. І навпаки, якщо особи відмовилась від прийняття спадщини, її позов про визначення додаткового строку для прийняття спадщини задоволенню не підлягає. Відповідна правова позиція закріплена у п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7. Таким чином, неприйняття спадщини не є способом відмови від прийняття спадщини у зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками.

Право на спадкування має визначальні ознаки, що відрізняють його від інших суб'єктивних прав.

1. Таке право виникає лише у спадкоємця та нерозривно пов'язане з його особою, що пояснюється зв'язаністю зі спадкодавцем його волею (у разі складення заповіту), або відносинами сім'ї, споріднення, усиновлення (при спадкуванні за законом). Це виключає набуття права на спадкування сторонньою особою, яка не має жодного відношення до спадкодавця. Зворотнє призвело б до невідповідного розширення кола спадкоємців та суперечило б родинно-сімейному характеру спадкування. У цьому аспекті простежується певний імператив, адже набуття особою права на спадкування пов'язане з певним вичерпним переліком обставин, установленим у законі, а також неможливістю його відчуження.

2. Право на спадкування набувається спадкоємцем без необхідності вчинення ним будь-яких юридичних чи фактичних дій. Складення на користь особи заповіту або належність її до кола спадкоємців за законом визнається достатньою підставою для виникнення такого права після смерті спадкодавця.

3. Темпоральний характер, оскільки виникнення та здійснення цього права можливе не в будь-який час за вибором його носія, а лише впродовж певного

періоду – з дня смерті спадкодавця або оголошення його померлим та до моменту оформлення спадкоємцями своїх прав на спадщину.

4. Майновий характер, адже здійснення права на спадкування має на меті отримання спадкоємцем спадщини як сукупності передусім майнових прав і обов'язків, що належали спадкодавцеві та не припинилися внаслідок його смерті. Основним елементом складу спадщини є право власності.

5. Абсолютний характер – суб'єктивному праву спадкоємця протистоїть обов'язок необмеженого кола осіб утриматись від порушення цього права.

6. За своїм змістом таке право є складним, адже охоплює три правомочності, що мають діаметрально протилежну спрямованість – прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від прийняття спадщини.

Аналіз змісту ст. 1223 ЦК дозволяє стверджувати, що виникнення в особи права на спадкування зумовлено не лише фактом відкриття спадщини, а й видом спадкування. Такий висновок впливає із закріпленого в законі пріоритету спадкування за заповітом над спадкуванням за законом, що є методологічною засадою сучасного спадкового права. Воля особи тут первинна, а норми інституту спадкування за законом застосовуються за відсутності заповіту або неохоплення ним усієї спадщини, тобто мають додаткове значення.

Причина такого методологічного підходу полягає не в технічному розміщенні норм, що регулюють спадкування за заповітом (глава 85 ЦК) перед інститутом спадкуванням за законом (глава 86 ЦК), на чому переважно наголошується в юридичній літературі, коли йдеться про пріоритет спадкування за заповітом. Принципове значення в цьому аспекті має збільшення законодавчої уваги до заповіту як виду спадкування, що забезпечене розширенням переліку видів заповітів і розпоряджень, що становлять його зміст, наданням можливості тлумачення заповіту як самими спадкоємцями, так і судом, деталізацією відносин із виконання заповіту в межах окремої глави книги 6 ЦК. Тому заслуговує на підтримку суттєве оновлення у проєкті ЦК [1] інституту спадкування за заповітом шляхом запровадження нових видів заповідальних розпоряджень стосовно: репродуктивного біологічного матеріалу заповідача; утримання та догляду за належною заповідачеві твариною; визначення спадкодавцем опікуна (піклувальника) для своєї малолітньої, недієздатної (неповнолітньої, обмеженої у цивільній дієздатності) дитини, батька, матері у разі визнання їх недієздатними або обмеження їх цивільної дієздатності; призначення спадкоємцем особу, зачату протягом шести місяців з часу відкриття спадщини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій із репродуктивного матеріалу заповідача та народжену живою після його смерті. Оскільки динаміка розвитку спадкового правовідношення визначається волевиявленням особи, вчиненим за життя у передбаченому законом порядку, роль заповіту зводиться до рангу регулятора цивільних правовідносин, який по суті замінює закон.

Невипадково за приписом закону право на спадкування мають спадкоємці за заповітом, і лише в разі відсутності заповіту, неприйняття ними спадщини,

відмови від її прийняття, таке право набувається спадкоємцями за законом. Тож за наявності спадкоємців за заповітом та за законом, перевага віддається першим, якщо заповітом охоплене все майно спадкодавця. У цьому аспекті слід згадати принцип свободи заповіту, який, незважаючи на відсутність його текстуального закріплення у ст. 3 ЦК, а також у нормах книги 6 ЦК, як визнається у правовій доктрині [7, с. 90, 91; 16, с. 252], так і широко застосовується Верховним Судом [17; 18; 19]. Зміст свободи заповіту виражається у правовій можливості фізичної особи з повною цивільною дієздатністю вільно та в будь-який час особисто скласти заповіт, обирати його вид, скасувати вже складений заповіт, а також визначити зміст заповіту, тобто сукупність розпоряджень, що містяться в ньому.

В аспекті предмета дослідження важливим видається аналіз співвідношення таких категорій як «право на спадкування» та «право на спадщину», що ототожнюються окремими авторами [7, с. 219, 220]. На мою думку, ці права є різними за своєю сутністю та змістом.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Право на спадщину виникає в спадкоємця з моменту прийняття ним спадщини, хоча й ретроспективно, тобто зі зворотною силою в часі. Така властивість зумовлена двома обставинами. По-перше, необхідністю належного захисту прав спадкоємців і можливістю застосування ними способів захисту, якими наділений власник майна. По-друге, безперервністю переходу прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців із метою забезпечення стабільності майнового обороту й уникнення стану «лежачої» спадщини.

У свою чергу право на спадкування виникає з часу відкриття спадщини та не має ознаки ретроспективності.

Для набуття права на спадщину спадкоємець має прийняти спадщину у спосіб і строки, визначені законодавством. Натомість право на спадкування набувається особою без необхідності вчинення фактичних чи юридичних дій із її боку, проте в силу певних фактів, що не залежать від волі спадкоємця, – складення заповіту на його користь, споріднення зі спадкодавцем.

При цьому для виникнення права на спадщину в особи має з'явитися право на спадкування, що має первинний характер стосовно права на спадщину.

У правовій доктрині висловлюється позиція про те, що до моменту відкриття спадщини право на спадкування існує лише як презумпція [20, с. 287, 288]. З таким розумінням права на спадкування погодитися важко. Правова презумпція є припущенням про наявність чи відсутність певного правового явища, та за своєю природою не є юридичним фактом, хоча й наділена властивістю породжувати певні правові наслідки. Це лише судження про юридичний факт. Застосування законодавцем презумпції як техніко-юридичного прийому означає, що вона може бути спростована в процесі правозастосування. Спростованість правової презумпції є її визначальною властивістю, що відрізняє цей прийом юридичної техніки від юридичної фікції. У сфері спадкування застосовуються правові пре-

зупущії, серед яких найбільш поширеною є правова презумпція прийняття спадщини, сформульована у частинах 3, 4 ст. 1268 ЦК.

Водночас віднесення ч. 1 ст. 1223 ЦК до презумптивних норм видається необґрунтованим, адже жодного припущення та способу його спростування в ній не міститься. Аналізована норма лише констатує виникнення суб'єктивного права у спадкоємця з часу відкриття спадщини. Проте до смерті спадкодавця (оголошення його померлим) це право не виникає та не припускається. Коло спадкоємців визначається на день смерті спадкодавця (оголошення його померлим), до цього ж часу особа не може набувати правового статусу спадкоємця. Протилежне призвело б до припущення про існування права на спадкування у необмеженої кількості осіб, ураховуючи можливість особи скласти заповіт на користь будь-якого суб'єкта, включно з юридичними особами, а також віднесення до числа спадкоємців за законом членів сім'ї, утриманців та родичів спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно.

Важливо виокремити зміст суб'єктивного цивільного права від його здійснення. Зміст права складають закладені в ньому потенційні правові можливості особи, а здійснення права передбачає фактичну реалізацію таких можливостей. Отже, якщо зміст права визначає певну модель поведінки суб'єкта, то здійснення права має вольовий характер. Як справедливо зазначає О. О. Кот, з точки зору цивільного закону здійсненням суб'єктивного права вважається фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) цивільного права [9, с. 18]. Тож саме по собі наділення особи суб'єктивним цивільним правом ще не означає досягнення мети правового регулювання відповідних правовідносин. Набуття особою права на спадкування та нездійснення його надалі не призведе до посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи до її наступників, забезпечення якого становить функціональне призначення спадкового права. Саме здійснення права на спадкування є каталізатором механізму універсального спадкового правонаступництва.

Зважаючи на таке співвідношення категорій «зміст» і «здійснення» права, дії спадкоємців, спрямовані на прийняття спадщини та відмову від її прийняття, складають форми здійснення права на спадкування. Водночас зміст права на прийняття спадщини охоплюють відповідні правомочності носіїв такого права – прийняти спадщину, не приймати спадщину, відмовитися від прийняття спадщини.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави для формулювання низки теоретичних і практичних висновків, основні з яких зводяться до такого. Право на спадкування є висхідним, базовим для всіх інших прав у сфері спадкування. За своєю сутністю воно належить до суб'єктивних цивільних прав, виникає в особи в межах спадкових правовідносин, а його здійснення забезпечує універсальне спадкове правонаступництво. Право на спадкування нетотожне праву на спадщину.

Набуття особою права на спадкування зумовлено не лише фактом відкриття спадщини, а й видом спадкування, що зумовлено дією принципу свободи заповіту. Саме з урахуванням такого методологічного підходу сформульована ст. 1223 ЦК, що містить базове правило про те, що право на спадкування мають спадкоємці за заповітом.

Право на спадкування має низку визначальних ознак, пов'язаних передусім зі специфікою сфери спадкового права, де воно набувається та реалізується: 1) таке право виникає лише у спадкоємця та нерозривно пов'язане з його особою; 2) набувається спадкоємцем без необхідності вчинення ним будь-яких юридичних чи фактичних дій; 3) темпоральний характер; 4) майновий характер; 5) абсолютний характер; 6) за своїм змістом таке право є складним.

Зміст права на спадкування складають правомочності спадкоємців прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від її прийняття. Дії спадкоємців, спрямовані на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття, є формами здійснення права на спадкування.

У зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками, неприйняття спадщини немає підстав вважати способом відмови спадкоємця від прийняття спадщини.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 20.03.2026).
- [2] Михайлів М. О. Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 520 с.
- [3] Печений О. П. До питання про особливості спадкових правовідносин. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 99–103.
- [4] Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне право як концепт. Т. IV: від ідеї до реалізації : монографія. Одеса : Фенікс, 2021. 632 с.
- [5] Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України: у 2 т. 7-ме вид., переробл. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Цюри. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1424 с.
- [6] Matthys Francis W. Nature of the Right to Inherit Property. *Notre Dame Law Review*. 1936. Vol. 12. Iss. 1. P. 7–14.
URL: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4081&context=ndlr> (access date: 20.03.2026).
- [7] Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
- [8] Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одиссей, 2007. 480 с.
- [9] Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

- [10] Федорич І. Я. Концепція секундарних прав у здійсненні права на спадкування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип. Ч. 1. С. 58–61.
- [11] Заїка Ю. О. Особливості здійснення суб'єктивних спадкових прав. *Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних спадкових прав : зб. наук. праць*; за ред. В. В. Луця. Київ : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 12–15.
- [12] Спадкове право: кризь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
- [13] Постанова Верховного Суду від 25.01.2023, судова справа № 754/3162/21, провадження № 61–8164св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654337> (дата звернення: 20.03.2026).
- [14] Постанова Верховного Суду від 14.07.2021, судова справа № 684/36/19, провадження № 61–20600св19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98368078> (дата звернення: 20.03.2026).
- [15] Набуття та припинення права власності в Україні (проблеми теорії та практики) : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 358 с.
- [16] Кірик А. Право на обов'язкову частку майна у спадщині в законодавстві України та зарубіжних країн. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18. № 3. С. 251–259. URL: <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.20>
- [17] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021, судова справа № 522/9893/17, провадження № 14-173цс20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794> (дата звернення: 20.03.2026).
- [18] Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 29.01.2024, судова справа № 369/7921/21, провадження № 61-5293сво23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116919791> (дата звернення: 20.03.2026).
- [19] Постанова Верховного Суду від 13.01.2025, судова справа № 444/373/18, провадження № 61-12689св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124409207> (дата звернення: 20.03.2026).
- [20] Федорич І. Я. Теоретико-правовий аналіз змісту поняття «здійснення права на спадкування» за Цивільним кодексом України. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 285–291.

REFERENCES

- [1] Draft Civil Code of Ukraine (Private Law Code) No. 14394. (2026, January). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>
- [2] Mykhailiv, M. O. (2022). *Legal regulation of inheritance relations in international private law*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- [3] Pechenyi, O. P. (2015). On the issue of features of hereditary legal relations. *Problems of Legality*, 129, 99–103.
- [4] Kharytonov, Ye.O., & Kharytonova, O. I. (2021). Private law as a concept. Vol. IV: from idea to implementation. Odesa: Feniks.
- [5] Dzera, O. V., Kuznietsova, N. S., & Tsiura, V. V. (Eds.). (2025). *Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine* (7th ed., Vols. 1–2). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [6] Matthys, F. W. (1936). Nature of the Right to Inherit Property. *Notre Dame Law Review*, 12(1), 7–14. Retrieved from <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4081&context=ndlr>
- [7] Kozlovska, L. V. (2015). *Theoretical foundations of exercise and protection of inheritance rights*. Kyiv: Yurinkom Inter.

- [8] Vasylychenko, V. V. (2007). *Commentary and article-by-article materials to the legislation of Ukraine on inheritance*. Kharkiv: Odissei.
- [9] Kot, O. O. (2017). *Exercise and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice*. Kyiv: Alerta.
- [10] Fedorych, I. Ya. (2017). The concept of secondary rights in the exercise of the right to inheritance. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, Spec. Iss. (1), 58–61.
- [11] Zaika, Yu.O. (2013). Features of the exercise of subjective inheritance rights. In V. V. Luts (Ed.), *Problems of exercise and protection of subjective inheritance rights* (pp. 12–15). Kyiv: Pravo Ukrainy.
- [12] Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2021). *Inheritance law: through the prism of judicial practice*. Kharkiv: EKUS.
- [13] Supreme Court. (2023, January 25). *Resolution of the Supreme Court in case No. 754/3162/21*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654337>
- [14] Supreme Court. (2021, July 14). *Resolution of the Supreme Court in case No. 684/36/19*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98368078>
- [15] Luts, V. V. (Ed.). (2013). *Acquisition and termination of property rights in Ukraine (problems of theory and practice)*. Kyiv: Academician F. H. Burchak SRI of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine.
- [16] Kiryk, A. (2019). The right to a compulsory share of property in inheritance in the legislation of Ukraine and foreign countries. *University Scientific Notes*, 18(3), 251–259. Retrieved from <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.20>
- [17] Grand Chamber of the Supreme Court. (2021, May 25). *Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No. 522/9893/17*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794>
- [18] Supreme Court. (2024, January 29). *Resolution of the Supreme Court in case No. 369/7921/21*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116919791>
- [19] Supreme Court. (2025, January 13). *Resolution of the Supreme Court in case No. 444/373/18*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124409207>
- [20] Fedorych, I. Ya. (2012). Theoretical and legal analysis of the content of the concept of «exercise of the right to inheritance» under the Civil Code of Ukraine. *Visnyk of the Lviv University. Series «Law»*, 56, 285–291.

Олександр Євгенович Кухарєв

Доктор юридичних наук, професор

Професор кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут № 5

Харківського національного університету внутрішніх справ

61080, проспект Льва Ландау, 27, Харків, Україна

email: kukharyev@gmail.com

Oleksandr Ye. Kukhariev

Doctor in Law, Professor

Professor of the Department of Civil Law and Procedure

Educational and Research Institute No. 5 of Kharkiv of the

National University of Internal Affairs
61080, 27 L. Landau Av., Kharkiv, Ukraine
email: kukharyev@gmail.com

Рекомендоване цитування: Кухарев О. Є. Сутність права на спадкування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 225-240. <https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.225>.

Suggested Citation: Kukhariev, O. Ye. (2026). Essence of the Right to Inheritance. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 225-240. <https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.225>.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026

Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License